

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 94 (477)

Олександр Тарасенко

ЧЕРНІГІВСЬКА ДУХОВНА ДІКАСТЕРІЯ/ КОНСИСТОРІЯ У СТРУКТУРІ ЕПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ (1802 – 1917 рр.)

Стаття присвячена історії Чернігівської духовної консисторії протягом 1802 – 1917 рр. Аналізуються її склад, функції, роль у системі єпархіального управління.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, духовна консисторія, Св. Синод, статут, склад, функції, управління.

Духовні дікастерії/консисторії як місцеві церковно-адміністративні та судові установи виникли і поширилися в єпархіях РПЦ, у тому числі й на українських землях, у XVIII ст. Вони підпорядковувалися єпархіальному архієрею і перебували у віданні Св. Синоду. Синодальним указом від 9 липня 1744 р. дікастерії перейменовувалися у консисторії, крім Київської та Чернігівської єпархій, де залишилися старі назви. Значно пізніше сенатським указом 18 травня 1832 р. «для соблюдения единообразия» дікастерії в Києві, Чернігові та Кишиневі були перейменовані в консисторії¹.

На нашу думку, весь час існування духовних консисторій можна поділити на три основні періоди. Перший – з 1720 – 30-х рр. до кінця XVIII ст. Він характеризується виникненням і становленням роботи єпархіальних установ. У період з початку XIX ст. до 1841 р., до введення в дію Статуту духовних консисторій, відбулася еволюція цього основного органу церковно-єпархіального управління в контексті загальноімперських структурних, насамперед, адміністративно-територіальних і управлінських перетворень. З 1840-х і по 1917 р. діяльність духовних консисторій можна вважати стабільною і найефективнішою з точки зору державних інтересів, що було зумовлено сформованою законодавчою базою та рівнем розвитку імперських структур у цілому. Зрештою, духовна консисторія сформувалася як класична імперська бюрократична установа місцевого рівня. І ця обставина, на нашу думку, також свідчить про неприродне, антиканонічне становище Церкви в той час, коли вона значною мірою управлялася світськими чиновниками.

У XVIII ст. склад, коло повноважень та функції духовних консисторій не були чітко визначені. Тому їхня діяльність не вирізнялася стабільністю. У першій половині XIX ст. прагнення уряду чіткіше регламентувати церковно-єпархіальне управління знаменувалося появою 27 березня 1841 р. Статуту духовних консисторій, до якого входило 4 розділи («Общие положения», «Епархиальное управление», «Епархиальный суд», «Устройство консистории») та 368 статей². 9 квітня 1883 р. був ухвалений новий Статут духовних консисторій³. Він складався з тих же розділів, 364 статей і являв собою дещо виправлений та доповнений попередній статут. У 1910 р. до статуту були внесені нові поправки, якими розширювалися повноваження духовних консисторій. Питання реформування цього органу єпархіального управління обговорювалися під час роботи «Предсоборного совещания», але через

© Тарасенко Олександр Федорович – докторант КНУ імені Тараса Шевченка.

встановлення більшовицької влади реалізувати наміри не поталанило⁴. Положення Статуту духовних консисторій поширювалися далеко за рамки церковного суду, для чого початково створювалася консисторія. Фактично і юридично Статут регулював усі сторони церковно-єпархіального життя від управління, взаємодії зі світськими структурами до парафіяльної сфери.

Ступінь вивченості історії окремих духовних консисторій незначний. Це почасти стосується й Чернігівської духовної консисторії. На сьогодні в її активі лише один суттєвий історіографічний доробок – книга кївської дослідниці Оксани Прокоп'юк, присвячена діяльності Київської, Чернігівської та Переяславсько-Бориспільської духовних консисторій у XVIII ст.⁵ Щодо функціонування Чернігівської духовної дікастерії/консисторії у XIX – на початку XX ст. маємо абсолютну науково-дослідницьку лакуну. Але, оскільки в цей час консисторія займала центральне місце у структурі єпархіального управління, то без всебічного аналізу її функціонування неможливе вивчення історії Чернігівської єпархії в цілому.

Маючи на меті дослідити історію цієї установи, необхідно з'ясувати її становлення як органу єпархіального управління і суду в контексті розвитку законодавства в галузі духовного відомства, її склад, функції та роль у житті Чернігівської єпархії протягом визначених хронологічних рамок, зумовлених існуванням єпархії, як і Чернігівської губернії, у незмінних територіальних межах та у певних рамках історичної епохи.

Джерельну основу даної теми дослідження складають уже згадані законодавчі акти – статuti духовних консисторій, що безпосередньо розкривають правову базу їх існування. Крім статутів, в окремих випадках діяльність духовних консисторій регулювалася окремими наказами Св. Синоду чи Сенату. Найчисленнішим видом джерел, що забезпечують інформацією для відповіді на більшість питань дослідження, є діловодна документація, здебільшого зосереджена у фонді Чернігівської духовної консисторії Державного архіву Чернігівської області⁶. Безпосередній інтерес становлять журнали та протоколи засідання, відомості прибутку і витрат та інші фіскальні документи, рапорти, доповіді, звернення консисторії до владик і різноманітні накази духовного правління підлеглим, формулярні та послужні списки службовців консисторії, звіти про становище єпархії тощо. Подібні діловодні документи, що забезпечують джерельну базу дослідження Чернігівської духовної консисторії, виявляються у фондах Св. Синоду Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі. Аналіз персонального складу Чернігівської духовної дікастерії/консисторії можна здійснити за допомогою інформації, вміщеної у загальноросійських «Місяцесловах» і «Календарях», а також у губернських «Адрес-календарях».

Протягом 1861 – 1911 рр. у журналі «Черниговские епархиальные известия», а з 1912 р. до 1917 р. у журналі «Вера и жизнь» теж оприлюднювалися документи духовної консисторії, як-от: журнали і протоколи засідання, різноманітні накази, рапорти тощо⁷. Цінними для вивчення історії Чернігівської духовної консисторії є джерела особового походження: листування, щоденники, спогади. Наприклад, щоденник кафедрального протоієрея Андрія Страдомського, який тривалий час був у складі «присутствія» консисторії, розкриває механізм роботи цієї установи, так би мовити, зсередини⁸. У спогадах священика Матвія Полонського надibuємо приклади кадрових призначень парафіяльних причетників за протекцією канцеляристів консисторії⁹.

Шлях до формалізації. У березні 1802 р. імператорським указом оголошувалося створення двох Малоросійських губерній – Полтавської та Чернігівської. Перетворення в галузі духовно-церковного управління на місцевому рівні слід розглядати в контексті губернської реформи в цілому. Головна ідея змін єпархіального управління полягала у його гармонізації з цивільними структурами і, зрештою, їхньої ефективної взаємодії. Це стосувалося усієї вертикалі церковного управління, від правлячого архієрея до парафіяльного священика. Поступово духовна консисторія набула центрального значення у структурі єпархіального управління. Але на початку XIX ст. зокрема Чернігівська духовна дікастерія була ще в стані формування структури і визначення своїх функцій. Ця робота була безпосередньо ініційована та організована

єпископом Михайлом (Десницьким), який посів кафедру після смерті архієпископа Малоросійського Чернігівського Віктора (Садковського) у 1803 р.¹⁰

19 вересня 1804 р. єпископ Михайло (Десницький) звернувся до Чернігівської духовної дікастерії з такою пропозицією: «Пастырски желая благоуспешнейшего течения дел и точнейшего исполнения наших предписаний предлагаю дикастерии рассмотреть и предоставить с мнением, не будет ли еще полезнее и успешнее дела так расположить, чтобы они будучи расчислены по поветьям по содержанию ли материй, или паче по положению поветов, имели за течением своим сверх Господина секретаря яко по множеству дел во всем иногда успеть не могущего, надзирателями и самых господ присутствующих в таком порядке, дабы каждый из них взял в свое смотрение повет или два, знал бумаги из оных входящие, рассмотрел прежде должные к докладу для лучшего об оных суждения, мог бы иногда об оных нетерпящих времени доложить и нам не дожидаясь письменного порядка, ведал особенно по своим бумагам резолюции наши, и даже положение или указ подписывал он как для точности, что предписания в прямом смысле выполняются, так и для скорости не выполняются, докладывал же дела следственные или другие какие, особенно рассуждения требующие по очереди относительно к присутствующим, а исполнительные столько в каждое присутствие, сколько успеть могут выслушать, или лучше сколько будет предписаний, дабы каждый мог по учинении должных справок побудить свои поветы к надлежащему исполнению оных»¹¹.

Така пропозиція владики Михайла, вочевидь, не сподобалася членам дікастерії. Вони відповідали: «Дикастерия, не находя удобностей к такому разделению поветов как бы в частное наблюдение присутствующих особливо по тому, что не всяк из нас всегда быть в пресутствии неупустительно может, по занятию другими должностями и по могущим встретится случаям, полагает быть надежнейший к успешнейшему течению дел способ, общее смотрение и наблюдение достодожного порядка. Елецкий архимандрит Афанасий, кафедральный прот. Иоанн Еленев, Дома архиерейского казначей иеромонах Иоасаф»¹².

Реакція й відповідь членів консисторії у свою чергу не задовольнила єпископа Михайла. Він написав велику резолюцію, яка й визначила подальшу роботу дікастерії: «Оставляя впредь до усмотрения данное о наблюдении за течением дел сверх секретаря самим присутствующим на рассуждение предложение, согласны мы в сходственность сего дикастерии рапорта и на то, чтобы не деля дел на поветы иметь присутствующим общее смотрение и бдительное наблюдение за достодожным порядком течения дел: НО как дикастерия в сем рапорте не изъяснила, в чем должен состоять таковой порядок, и за чем она будет иметь наблюдение: ТО нами предписывается оной к непременному выполнению: 1) иметь впредь вход. книгу по приложенной форме, в кою записывать дежурному канцелярису или подканцелярису все вступающие бумаги, как то рапорты требующие разрешения, доношения, прошения из других присутствующих мест с означением нумера, числа и с пропискою в особенной линейке, что он их принял; распечатать таковые бумаги, особливо некоторые, важность в себе заключающие самим присутствием на основании генерального регламента 16 главы, дабы тотчас дать приказание, к делу их приобщить, или в должный реестр записать, а секретарь по сдаче от присутствующих нумера подписать, и числа означить, и докладывать о них по порядку вступления на основании 5 гл. того же регламента;

2) докладной реестр иметь так же по приложенной форме, в которой о записанных по порядку делах резолюции писать своими руками самим присутствующим кратко и ясно по силе указа 1769 года ноября 13 дня; в сей же реестр записывать и все сходящие от нас на прошениях ли, или протоколах, или докладах и рапортах резолюции для назначения дикастериею, справку ли по оным сделать, или учинить особенное рассуждение, или тот час исполнить;

3) и журнал иметь по приложенной форме, в который ежедневно нотариусу или протоколисту записывать, кто был в присутствии, в каком часу прибыл, какие дела слушал, какие по оным даны присутствующим словесные резолюции, отмечая краткими, но ясными словами, точный смысл оных означающими, или иногда по важнос-

ти дела несколько и пространными для сочинения после из оных протоколов, или докладов, или рапортов в сходство резолюций на основании 30 главы генерального регламента, означая при том и голоса, ежели не все присутствующие на то согласны; по записке же слушанных дел записать и то, в каком часу присутствующие выбыли, и кто в собрании не был изъяснив причину, по какой не был, ежели известна, то есть ежели небывший дал знать. И какую повседневную записку подписывать на другой или третий, а не далее день присутствующим бывшим в то число в собрании, а не бывшим не подписывать, выслушав оны сперва, для верности и точности, что ими даны таковыя по слушанным делам приказания по силе указа 1753 года июля 4 дня; а сочиненные из журнальных приказаний протоколы подсчитывать всем присутствующим по указу 1767 года декабря 12 дня с означением в журнале, когда скреплены, и когда по оным указы посланы;

4) и исходящую книгу иметь по приложенной форме с верною записью числа подписи указов, и рапортов о получении оных, и о исполнении их, так же отпуска билетов, и дачи пашпортов с означением кому и на сколько. За сим-то порядком дикастерия обязана иметь строгое наблюдение, вникая, когда бумага взошла, когда были докладываны, когда приказаниями решены, когда протоколы креплены, и когда указы подписаны и посланы, и как скоро по духовным правлениям исполняемы, употребляя и законные взыскания за упущения, как с канцелярских служителей, так и с духовных правлений. А дабы и духовные правления своим порядком вспомоществовали дикастерии, то формы сии для наблюдения в течение дел, в чем им следует, препроводить и в оные с подобными предписаниями для единообразного исполнения с подтверждением, что в случае осмотра епархии и на сию часть обращено нами пастырское внимание, так как и по дикастерии не будет оставлено сие предписание без примечания»¹³. Для ведення діловодства в дікастерії єпископ Михайло (Десницький) власноруч склав форми офіційних паперів, які наводяться у додатку.

Становлення Чернігівської духовної дікастерії йшло повільно і важко. Після призначення Михайла (Десницького) митрополитом Санкт-Петербурзьким багато чернігівських канцеляристів зажажало переїхати разом з ним до столиці. 14 березня 1828 р. Св. Синод видав циркулярний наказ про налагодження ефективної роботи консисторій, дікастерій та духовних правлінь, бо по єпархіях накопичувалися купи невирішених справ. Зокрема, пропонувалося «каждому присутствующему поручить один или два канцелярских стола или повытия, смотря по числу всех присутствующих, по соображению с другими занятиями каждого»¹⁴. Від них вимагалось пильно контролювати належну обробку вхідних документів, суворо наглядати за канцеляристами, щоб вони «с прикосновенными к делам людьми поступали благоприлично, и не делали им затруднений и проволочек». Затримки і неполадки в діловодстві члени консисторії мали негайно усувати, а «о неисправностях важных или часто повторяемых, кольми паче о злоупотреблениях, письменно доносить епархиальному преосвященному архиерею для принятия действительных мер к утверждению порядка и верности в службе». Особлива відповідальність за роботу всієї установи покладалася на секретаря.

Чернігівський архієпископ Лаврентій (Бакшевський) запропонував Чернігівській духовній дікастерії обговорити й запропонувати, як поліпшити роботу установи. 24 травня 1828 р. члени дікастерії доповіли владі свої пропозиції. Так, присутній член дікастерії архімандрит Домницького монастиря Іов мав контролювати ділянку відповідальності повитчика Івана Івашутича, кафедральний протоієрей Петро Шишов – повитчика Поповича, священник Григорій Арєнський мав займатися фінансовими питаннями¹⁵. У додатку наводимо документ з розподілом ділянок відповідальності за повитчиками. 28 травня 1828 р. архієпископ Лаврентій затвердив цю пропозицію дікастерії.

Порівняння інструкції чернігівського владика 1804 р. з доповіддю членів Чернігівської дікастерії 1828 р. з приводу організації роботи установи і з основними положеннями Статуту духовних консисторій 1841 р. дає можливість стверджувати,

що організаційні основи діяльності Чернігівської духовної консисторії у XIX ст. були закладені архієпископом Михайлом (Десницьким), який своєю резолюцією-розпорядженням на десятиліття випередив практику організації роботи й діловодства духовної консисторії. Багато з того, що ним пропонувалося для реформування Чернігівської духовної дікастерії на початку XIX ст., потім стало загальною нормою.

Структура, склад, матеріальне забезпечення. У цілому структура духовної консисторії була визначена на початку виникнення цієї установи в системі церковного управління. Це був допоміжний для архієрея колегіальний орган, призначений передовсім для здійснення духовно-церковного суду. Статут 1841 р. визначив, що «духовная консистория есть присутственным местом, чрез которое, под непосредственным начальством епархиального архиерея, производится управление и духовный суд в поместном пределе Православной Российской Церкви, именуемой епархией» (ст. 1).

Консисторія складалася з двох адміністративних частин – *присутствія* і *канцелярії*. До «присутствія» входили виключно духовні особи. До того ж у складі переважали ченці. В останній чверті XVIII ст. до консисторії потрапляли представники білого духовенства. У кінці століття вимагалася рівна кількість ченців і білого духовенства в «присутствії». Аналіз персонального складу «присутствія» Чернігівської духовної дікастерії/консисторії у XIX – на початку XX ст. свідчить, що біле духовенство в ньому навіть переважало. У статуті 1841 р. пропонувалося від 5 до 7 членів «присутствія», при потребі призначалося «тимчасове присутствіє», куди входило ще 3–4 особи (ст. 280-281). Загальна чисельність членів «присутствія» у Чернігові коливалася від 3 до 8 чоловік. У той же час у складі «присутствія» Полтавської духовної консисторії перебувало від 4 до 7 членів¹⁶.

Згідно зі Статутом 1841 р., обов'язковим членом «присутствія» був ректор духовної академії чи семінарії, хоча вони не зобов'язувалися брати участь геть у всіх засіданнях консисторії, а лише по можливості (ст. 283). Відтак, неодмінними членами (за рідкісним винятком років) «присутствія» Чернігівської духовної дікастерії/консисторії були архімандрити/настоятелі Чернігівського Єлецького монастиря, які за сумісництвом очолювали Чернігівську духовну семінарію. Після запровадження виборності посад ректорів семінарії у 1868 р. Чернігівську духовну семінарію очолювали представники білого духовенства і до складу «присутствія» консисторії вони не входили. Статут 1883 р. цю норму вже і не передбачав.

Крім архімандритів Єлецького монастиря, у складі «присутствія» поперемінно були настоятелі інших монастирів Чернігівщини, а також протоієреї та священники причту Чернігівського кафедрального собору, рідше парафіяльних церков Чернігова, іноді найближчих до губернського міста парафій. Так, протягом досліджуваного періоду до складу «присутствія» Чернігівської духовної консисторії з сільських парафій призначалися прот. Гавриіл Скачевський (с. Старий Білоус, церква Сходження Св. Духа) і Стародубський прот. Леонтій Рклицький, який певний час виконував обов'язки інспектора та вчителя Чернігівської духовної семінарії.

Грошова винагорода членам «присутствія» не передбачалася, але престиж виконання цих обов'язків був очевидний. Статус члена «присутствія», рішення якого безпосередньо і нарівні з архієрейською владою впливали на єпархіальні справи, був досить високим. Оскільки «присутствіє» було зобов'язане збиратися у консисторії щодня о 9–10 годині, крім вихідних і свят (ст. 292), то побажання Св. Синоду, аби члени «присутствія» по можливості обиралися з духовенства губернського міста, слід вважати слушним. Для настоятелів монастирів Чернігівської єпархії, які перебували в складі «присутствія», з фінансової та адміністративної точок зору було легше здійснювати ці обов'язки.

У Статуті духовних консисторій було закріплене положення, що персональний склад «присутствія» формувався правлячим архієреєм і затверджувався Св. Синодом. Звільнення відбувалося лише у такому порядку (ст. 282). В залежності від характеру правлячого архієрея відповідним чином відбувалося призначення членів «присутствія». Наприклад, архієпископ Михайло (Десницький), користуючись колосальним авторитетом, 1 вересня 1811 р. видав наказ: «Черниговской Крестовоздвиженской

градской церкви прот. Петру Кизимовскому быть присутствующим в дикастерии, о чем объявить ему, вызвав в оную». Так само було призначено священника кафедрального Спаського собору Адріана Павлова¹⁷.

Від членства в «присутствії» відмовлялися рідко. Так, у 1818 р. прот. Гавриїл Скачевський, настоятель церкви Сходження Св. Духу, що в с. Старий Білоус, який з 1803 р. був членом «присутствія», подавав «прошеніє» про відставку новопризначеному Чернігівському єпископу Симеону (Крилову), де зауважив, що «день ото дня ослабеваєт силами, изнемогает до крайности ездить в присутствии дикастерское». Владика відповів резолюцією: «Прот. Гавриил не столько еще, по видимому, слаб, чтобы не мог продолжать трудов своих по званию присутствующего духовной дикастерии, и я надеюсь, что, сколько силы его позволят, потрудится еще несколько времени»¹⁸. Прот. Гавриїл Скачевський трудився до 1822 р., коли вже за правління нового Чернігівського єпископа Лаврентія (Бакшевського) відбулося суттєве переформовування Чернігівської духовної дикастерії. У подальшому також, крім природних і об'єктивних причини, як-от смерть чи кадрові переміщення в інші єпархії, персональний склад «присутствія» почасти змінювався тільки з призначенням нового чернігівського архієрея. Загалом же Статут духовних консисторій визначав: «Внешнее устройство присутствия консистории должно быть согласно во всем с постановленными в Своде законов Российской империи правилами о внешнем устройстве и благочинии губернских присутственных мест» (1841, ст. 291; 1883, ст. 288).

Для ведення діловодства в консисторії існувала канцелярія під безпосереднім управлінням секретаря. Усі канцеляристи були світськими особами, хоча перебували на службі духовного відомства. Аналіз формулярних списків канцеляристів засвідчив, що більшість з них мала духовне походження (діти священників і причетників), іноді на службі в канцелярії перебували вихідці з дворян. Насамперед це стосується верхівки канцелярії – секретарів, повітчиків, столоначальників. Усі служителі канцелярії мали звання і просувалися по службовій дробині згідно з імперським табелем про ранги. В такому ж порядку отримували відзнаки і нагороди.

Як і всі чиновники імперії (у тому числі духовенство), служителі Чернігівської духовної дикастерії/консисторії підписували «клятвенное обещание»¹⁹. Крім того, з 20-х рр. XIX ст. вони давали підписку такого змісту: «Я, ниже подписавшийся, дал сию подписку в том, что ныне не принадлежу ни к каким масонским ложам и другим тайным обществам, под каким бы они названиям не существовали, так и впредь к оным принадлежать не буду». Канцеляристи Чернігівської духовної консисторії давали підписку щонайменше до 60-х рр. XIX ст.²⁰

Канцелярія була, так би мовити, обслуговуючим персоналом і, очевидно, у XVIII ст. не відіграло значної ролі в управлінні єпархією. В XIX ст. ситуація змінилася. Особливо це стосується особи секретаря. Згідно зі статутом, секретарі духовних консисторій призначалися Св. Синодом за поданням обер-прокурорів і звільнялися лише у такому порядку. Стаття 288 (Статуту 1841, а в Статуті 1883 р. – ст. 285) визначала, що «секретарь консистории, находясь под ближайшим начальством епархиального архиерея, состоит вместе с тем в непосредственном ведении обер-прокурора Святейшего Синода, как блюстителя за исполнением законных постановлений по духовному ведомству, и обязан исполнять все его предписания».

Таким чином, Статут закріплював досить широкі права за секретарем консисторії, він фактично був незалежний від архієрея і підпорядковувався безпосередньо обер-прокурору Св. Синоду. Відтак, на єпархіальному рівні було сформоване двовладдя, яке ніби дублювало ситуацію у Св. Синоді. Тому не дивно, що секретарі Чернігівської духовної дикастерії/консисторії складали досить стабільний контингент і, якщо не виникало об'єктивних обставин звільнення з посади, керували канцелярією пожиттєво. Наприклад, перший секретар Чернігівської дикастерії в XIX ст. Семен Павловський почав службу ще в 1764 р. копіїстом, у 1789 р. став секретарем і управляв дикастерією до 1821 р., до самої смерті у віці 75 років²¹. Останній секретар Чернігівської духовної консисторії Олександр Олексійович Богословський обіймав посаду з 1896 р. по 1917 р.

У XVIII – в першій половині XIX ст. канцелярія дикастерії/консисторії поді-

лялася на повиття, очолювані повитчиками. Статут духовних консисторій закріпив загальноімперський розподіл канцелярії на столи, які очолювали столоначальники. Члени «присутствія» консисторії, крім архімандрита Чернігівського Єлецького монастиря (ректора семінарії), розподіляли між собою кураторство над столами. У підпорядкуванні кожного столоначальника було кілька канцеляристів, які виконували рутинну роботу діловодства. Столоначальники ж мали наглядати за вправністю та дисципліною своїх підлеглих і доповідати в разі її порушення, що, судячи з рапортів і відомостей служителів канцелярії, траплялося нерідко. Очевидно, це теж-таки позначалося на кадровому складі канцелярії, особливо нижньої ланки, що в XVIII ст.²² і в XIX ст. був досить плінним.

Контингент канцеляристів складався здебільшого з семінаристів, які з різних причин (передовсім хвороба, матеріальна неспроможність і відсутність здібностей) залишали навчання. Здебільшого просили в архієрея бути «при делах канцелярії» безоплатно, «быть на виду». Це давало можливість при нагоді потрапити або в штат, або заробити якусь грошову винагороду. Наприклад, 31 січня 1861 р. дячок с. Количівки Чернігівського повіту Іван Романович Новіков звертався до чернігівського владики з проханням допомогти, адже він 14 років був поза штатом, підробляв у різних «присутственных местах Чернигова», але тепер дуже сутужно, син навчається в духовному повітовому училищі, тому просить «допустить к переписке бумаг в Черниговской духовной консистории с назначением по усмотрению за труды ежемесячного вознаграждения из консисторской экономической суммы»²³. На зверненні була відмітка секретаря консисторії Івана Опришківа, що «дьячок Новиков оказывается действительно весьма способным к канцелярским занятиям». Відтак, на документі 4 лютого 1861 р. з'явилася резолюція архієпископа Філарета: «Определяется».

Безоплатне перебування «при делах» в консисторії, очевидно, було способом не лише залишатися на видноті у начальства і по можливості заробити копійчину, а й вчасно потрапити на слушну посаду. Іноді прохачі прямо вказували на це у своїх проханнях. Наприклад, у травні 1861 р. звільнений з середнього відділення Чернігівської семінарії Григорій Селігінський, звертаючись до владики, зауважив: «Вчера я утруждал просьбою Ваше Высокопреосвященство об удалении меня от дьячковской должности до приискания диаконского места и получил от Вас на то изволение, но чтобы я мог скорее и удобнее отыскать себе место, смиреннейше прошу дозволить мне заниматься приватно в консистории». Владика резолював: «Пусть занимается в консистории»²⁴.

Як відзначалося, у першій половині XIX ст. чисельність дікастерських/консигторських канцеляристів нижньої ланки з незакінченою семінарською освітою була чималою. Взагалі, що собою являв освітній ценз канцеляристів і якою була динаміка в цьому питанні? Погляньмо на верхівку канцелярії, користуючись послужними списками Чернігівської духовної дікастерії початку XIX ст. Відкривається дещо парадоксальна ситуація: верхівка канцелярії – секретар Семен Павлоський – не навчався, його помічник і повитчик Павло Мизько-Василевський не навчався, повитчики Василь Базилевич, Андрій Черський, Василь Серіков-Антонович не навчалися в школах²⁵. І тільки деякі канцеляристи нижньої ланки мали незакінчену початкову чи середню духовну освіту. В середині XIX ст. ситуація з освітнім рівнем консигторських служителів змінилася. Ось як виглядав склад Чернігівської духовної консисторії: секретар Олександр Корнух закінчив Київську духовну академію, столоначальники Олексій Митькевич, Аггей Левченков, Григорій Шершеревич, Володимир Альфонський, Іван Петрович Баран, Іван Васильович Баран, Митрофан Огієвський мали за спиною духовну семінарію або духовне училище; усі інші канцеляристи теж мали різний ступень освіти²⁶. Надалі в штаті консигторської канцелярії працювали лише люди з освітою, хоч і не завжди закінченою. Зауважимо, що подібна ситуація і динаміка в галузі освіченості канцелярських працівників спостерігалася і в губернських канцеляріях.

У 10 – 20-і рр. XIX ст. фінансування на Чернігівську духовну дікастерію здійсню-

валося в розмірі 1480 руб. на рік. Гроші виділялися по півріччях порівну, по 740 руб. У 1812 р. у Чернігівській дікастерії було 22 штатних працівники. Секретар отримував 250 руб. сріблом на рік, старший канцелярист – 140 руб., повитчики – по 120 – 100 руб., канцеляристи – від 60 до 30 руб. на рік, сторож – 40 руб., а на канцелярські витрати передбачалося 100 руб. на рік²⁷. За відомістю 1818 р., у дікастерії було 18 штатних посад. Загальний обсяг виділених коштів на установу не змінився. Але так само із значним відривом від усіх інших працівників дікастерії отримував заробітну платню секретар – у розмірі 265 руб. сріблом на рік, старший канцелярист і повитчик відповідно – по 195 руб., два інші повитчики – 145 і 95 руб., колезькі реєстратори – від 60 до 70 руб. на рік, а канцеляристи – від 20 до 59 руб., сторож дікастерії – 55 руб. на рік. На канцелярські витрати виділялися 100 руб. на рік²⁸. Як бачимо, протягом кількох років загальний обсяг фінансування Чернігівської дікастерії залишався незмінним, заробітна платня підвищувалася за рахунок скорочення штату канцелярії.

У середині XIX ст. чисельність канцеляристів у Чернігівській духовній консисторії суттєво збільшилася. У списку її служителів за 1861 р. зазначено 36 осіб²⁹. Зауважимо, що чисельність «присутствія» в цей час була найвищою – 8 осіб³⁰. Відмітимо також, що колектив канцелярських служителів був досить молодий: середній вік працівників становив 30 років (найстарший – 48 років, наймолодший – 18 років). Заробітна платня фактично не зросла, навіть дещо зменшилася: секретар отримував 252 руб. сріблом на рік, помічник – 180 руб., столоначальники, архіваріус, письменник – по 120 руб., колезькі секретарі й по низхідній канцеляристські служителі – від 96 до 36 руб. на рік. Двоє взагалі не отримували платні.

У даному випадку бачимо, що оплата праці нижчого прошарку канцеляристів дещо збільшилася, але все одно залишалася низькою. Виникає питання, як канцеляристи могли прожити на зарплату, чи не було це причиною згадуваної іноді в літературі корупції в консисторії. Зауважимо, що існувала система регулярних одноразових грошових виплат канцеляристам як допомога або премія, хоча й випадки хабарництва, звісно, траплялися. Наприклад, є свідчення про заходи Чернігівського єпископа Варлаама (Денисова) по наведенню порядку в консисторії, у тому числі й боротьбу з хабарництвом у другій половині 60-х – початку 70-х рр. XIX ст.³¹ Ця інформація наведена прихильником владики, але факт хабарництва підтверджується й у спогадах людей, відсторонених від симпатій та антипатій, як-от священика Матвія Полонського. Виглядало це так: парафіяльне духовенство «прикормлювало» канцелярських служителів, залишало заздалегідь заготовлені «прошення» на нове призначення, і канцелярист, коли траплялася вигідна вакансія, вписував її у формуляр прохання і негайно передавав за інстанції на затвердження архієрею³².

Ситуація кардинально змінилася у 1880-х рр. Так, чисельність служителів Чернігівської духовної консисторії становила близько 20 осіб, а заробітна платня суттєво збільшилася: секретар отримував 1000 руб. заробітної платні і 500 руб. столових сріблом на рік, столоначальники відповідно по 400+200 руб., канцеляристи – по 500, 300, 270, 240, 180, 150 руб. на рік³³. Однак одноразові грошові виплати канцеляристам і чиновникам Чернігівської духовної консисторії не припинилися і надалі³⁴.

За одноразовою допомогою зверталися також і родичі служителів консисторії. Наприклад, 1861 р. вдова щойно померлого столоначальника Платона Кондратовського Серафима Василівна у проханні підкреслювала, що її чоловік прослужив 20 років у Чернігівській консисторії, помер від простуди на роботі, залишивши по собі двох малолітніх дітей і 25 коп. сріблом, його ні за що поховати, а тому просить видати їй 60 руб. сріблом. Владика розпорядився видати прохачці 15 руб.³⁵

З яких фондів робилися одноразові виплати? У консисторії концентрувалися усі фінансові потоки в єпархії: церковні податки з парафій та монастирів, пожертви, штрафи тощо. Ще на початку XIX ст. питання руху коштів не було визначене. 17 квітня 1808 р. обер-прокурор Св. Синоду кн. М.О. Голіцин виступив з доповіддю про збереження церковних коштів. Благочинні мали збирати гроші з підлеглих парафій і неквапно відвозити їх у духовні правління, звідти вони теж негайно переправлялися

до консисторії. Інкасаторів супроводжувала земська поліція. Ця вимога була доречною і на часі, бо в 10–30-х рр. ХІХ ст., зокрема на Чернігівщині, як свідчать рапорти єпархіального начальства, різко почастішали пограбування церков, а у багатьох повітах ще не існувало окремих спеціальних приміщень духовних правлінь. У канцелярії Чернігівського цивільного губернатора розпорядженні св. Синоду отримали 2 серпня 1808 р. і негайно розіслали відповідні накази усім городовим³⁶.

Частину грошей пересилали в Св. Синод, а частину витрачали на місці за передбаченими законодавством статтями, в тому числі й на згадувані вище одноразові виплати канцеляристам. В архіві Чернігівської духовної консисторії збереглося кілька її прибутково-видаткових книг, які свідчать, що дебіт з кредитом зазвичай збігався, і на кінець року бюджет консисторії виходив на нуль³⁷. Тобто на наступний рік невитрачених коштів не залишалося. А от випадки розтрати і викрадення грошей траплялися. Так, у 1819 р. новопризначеним Чернігівським єпископом Симеоном (Криловичем) було ініційоване розслідування про розтрату Чернігівською дікастерією коштів, за результатом якого нестачу стягнули з секретаря та членів «присутствія»³⁸. У 1842 р. обер-прокурор Св. Синоду М. Протасов наказав сплатити Чернігівській духовній консисторії 56 руб. 50 коп. за втрачені 13 примірників Св. Писання, які Синод надіслав для учнів Чернігівської духовної семінарії³⁹.

Функції та повноваження. Управління єпархією здійснював правлячий владики, але фактично і безпосередньо воно відбувалося через духовну консисторію. Накази Св. Синоду надходили до правлячого владики, передавалися в консисторію, і механізм їх виконання починав діяти. Документація з підлеглих установ, як-от монастирів, духовних правлінь і духовних навчальних закладів, чи від приватних осіб надходила до владики або безпосередньо до консисторії. Тут вона оброблялася і знов-таки надсилалася архієрею з постановою «присутствія». Якщо рішення «присутствія» владику чомусь не задовольняло, він зазвичай відправляв справу на повторні вивчення і розгляд. У непорозуміннях між архієреєм та консисторією, для незадоволених суб'єктів вирішених/невирішених справ у єпархії апеляційною інстанцією виступав Св. Синод.

Отже, всі внутрішні справи в єпархії проходили крізь канцелярію консисторії, і абсолютна більшість із них потребувала постанови «присутствія». Але найважливішою сферою функцій консисторії, насамперед «присутствія», було єпархіальне судочинство. Не випадково цій сфері у Статуті духовних консисторій присвячено цілий розділ. Єпархіальному, по суті, консисторському суду підлягали особи духовного звання по всіх справах, а також люди світського звання – у справах шлюбу і провинах чи злочинах, що підпадали під церковну епитимію (ст. 158). У таких випадках консисторія призначала слідство і слідчих, а по завершенні розслідування члени «присутствія» виносили постанову і передавали її на затвердження архієрею. Якщо людину духовного звання звинувачували в злочинах, що відносилися до сфери світського суду, то спочатку здійснювалися дізнання і суд у консисторії за присутністю представників міської чи земської поліції. У випадку невинуватого вироку і якщо людина духовного звання підозрювалася у тяжких кримінальних злочинах, для здійснення слідства і участі в кримінальному суді консисторія призначала депутатів з духовної сторони (ст. 159-160).

Основною формою діловодства для провадження справ у консисторії були журнали і протоколи. Обидва види документів за підписом членів «присутствія» і секретаря консисторії представлялися правлячому архієрею або його вікарію. У Чернігівській єпархії вікаріатство було відкрито у 1868 р., але безперервне призначення вікаріїв здійснювалося лише з 1885 р.⁴⁰, відколи вікарії регулярно затверджували консисторські журнали і протоколи. Орієнтовно з того ж часу журнали консисторії почали друкувати в «Черниговских єпархиальных известиях».

Крім журналів і протоколів, консисторія вела різні відомості та реєстри, в тому числі секретні, наприклад, реєстр справ стосовно старообрядців на Чернігівщині. Відзначимо, що протидія й навіть боротьба, спрямовані проти старообрядців і сектантів, велася весь час до революції 1917 р. як світською, так і церковною адміністрацією.

Які саме справи були під секретом у духовній консисторії, ілюструє один із таких реєстрів: поширення в єпархії місіонерської літератури, «увещание» окремих старообрядців, розслідування ухиляння в розкол, настрої в середовищі старообрядців і єдиновірців, ув'язнення старообрядців (вочевидь, активістів) у монастирі, вилучення та збереження старообрядницької літератури, ікон, начиння тощо ⁴¹.

Чернігівська духовна консисторія виготовляла, видавала духовним правлінням, монастирям і благочинним для передачі в парафії різноманітні діловодні книги, а потім стежила за правильним їх веденням ⁴². Прибутково-видаткову книгу самої консисторії на початку календарного року віддавали на «обревизование» до губернської казенної палати ⁴³. Консисторія регулярно вела листування з різними губернськими державними установами, найчастіше з канцелярією чернігівського губернатора, губернським правлінням та казенною палатою. Це були запити, звернення, прохання, відповіді тощо. Зазвичай від консисторії потребували інформацію статистичного, фінансового характеру. Велось діловодне листування з приводу розслідування якихось правопорушень, злочинів, організації громадських заходів тощо. Якщо якийсь питання кінце не вирішувалося, то консисторія могла звернутися до Синоду, а обер-прокурор при потребі звертався до міністра внутрішніх справ. Той звертався до губернатора з приписом якнайскоріше задовольнити вимогу консисторії. Такий діловодний рух ілюструє, наприклад, справа щодо розшуку козака Афанасія Клищенко і селянина Олексія Казки, які підозрювалися у правопорушеннях, підсудних духовному суду ⁴⁴.

Консисторія збирала різноманітну статистичну інформацію в єпархії, яка наприкінці року оброблялася столоначальниками у відповідності до закріплених за столами сфер життєдіяльності єпархії. Ця інформація подавалася архієрею, Св. Синоду або в губернське правління для складання статистичних звітів. З середини 40-х рр. XIX ст. правлячі архієреї були зобов'язані щорічно подавати до Св. Синоду єпархіальні звіти. У Чернігівській єпархії зазвичай звіт готувався в консисторії, укладався секретарем і передавався на перевірку владиці. За свідченням багатолітнього члена «присутствія» Чернігівської духовної консисторії прот. Андрія Страдомського, він особисто укладав єпархіальні звіти за кілька років ⁴⁵, що, на нашу думку, свідчить про недостатню фахову підготовку канцеляристів. Після внесених архієреєм правок один екземпляр звіту відправляли до Св. Синоду, а інший залишали в консисторському архіві.

Архів. Чернігівська духовна консисторія у XVIII ст. роташувалася на території кафедрального Борисоглібського монастиря. Потім її перевели на територію Троїцького архієрейського дому. Та архів консисторії залишався у центрі міста, на соборній дзвіниці, що загрожувало йому пошкодженням або навіть знищенням ⁴⁶. Статут духовних консисторій 1841 р. встановлював вимогу секретарю і членам «присутствія» пильно стежити за утриманням і збереженням консисторських справ, а архів консисторії мав «помещаться в здании, удобном по внутреннему устройству и безопасном извне от огня и сырости» (ст. 356). У середині XIX ст. чернігівський владика Павло (Підлипський) вишукував можливості будівництва приміщення для архіву ⁴⁷. Чернігівський архієпископ Філарет (Гумілевський) перевів Чернігівську духовну консисторію на територію Чернігівського Єлецького монастиря, але добре обладнаного приміщення для архіву не було. Частина архіву розмістили у дзвіниці Єлецького монастиря. У 1881 р. Св. Синод виділив понад 10 тис. руб. на ремонт приміщень і розширення архіву Чернігівської духовної консисторії ⁴⁸. У 1898 р. знову проводилися ремонтні роботи в консисторії, однак і в подальшому значного поліпшення матеріальної бази установи не відбулося. Втім, на початку XX ст. найактуальнішим питанням було реформування духовної консисторії в цілому, як інституту єпархіального управління ⁴⁹. Незважаючи на жваве обговорення у пресі, вироблення планів оновлення в «Предсоборном присутствии», реформа основного органу єпархіального управління залишалася справою майбутнього.

Весною 1917 р. в єпархіальне життя запровадили демократичні форми, зокрема, принцип виборності. Чернігівська єпархія в цьому «революційному» процесі не пасла задніх. На загальному єпархіальному з'їзді обрали нового владика ⁵⁰, а також були

проведені вибори нових членів консисторії⁵¹. У той же час утворилася єпархіальна Рада духовенства, що значною мірою перебрала на себе повноваження консисторії. Всеросійський помісний собор 1917 – 1918 рр. був покликаний, насамперед, вирішувати організаційні питання церковного устрою й життя, що, безумовно, передбачало реформування синодальних форм і методів управління. Але в боротьбі з «пережитками минулого» найбільш «ефективною» в подальшому виявилася радянська влада. Чернігівська духовна консисторія була ліквідована постановою Чернігівського губвиконкому 4 березня 1919 р.⁵²

Таким чином, Чернігівська духовна дікастерія/консисторія протягом XVIII ст. досить повільно еволюціонувала і бюрократизувалась. Долаючи рамки сфери церковного суду і дорадчого органу, вона, як і всі єпархіальні консисторії, неухильно рухалася по визначеному урядом вектору – поступове обмеження влади архієрея і контроль за його діями. У XIX ст. цей процес набрав швидших обертів. Консисторія, керуючись статутами 1841 р. і 1883 р., остаточно перетворилася на державну канцелярію губернського рівня, з тією лише різницею, що опікувалася сферою духовного відомства, а іноді поза нею, коли мова йшла про додержання норм християнської моралі й добропорядної поведінки. По суті, консисторія здійснювала церковно-державну політику на місцях. У процесі становлення Чернігівської духовної дікастерії/консисторії впродовж XIX – початку XX ст. зростала повага до неї як до інституції вищого рівня єпархіального управління. Випадки публічного непослуху, невиконання наказів, розпоряджень консисторії зійшли нанівець, хоча зазвичай незадоволених її діяльністю не бракувало, і апеляції рішень «єпархіального начальства» (!) до Св. Синоду ніколи не припинялися. Вочевидь, період XIX – початку XX ст. був «зірковим часом» для консисторії, бо ні до того, ні поготів й після того, вона (чи її аналоги) не відігравала такої значної ролі в управлінні єпархіальними справами.

ДОДАТОК

Форма входящих книг

№	числа получения	1804 г. ноябрь	кто в получении расписался

Форма докладного реестра

№	когда в дикастерию вступили		О чем бумаги	число денег, получаемых при бумагах		резолуция архиерея	резолуция дикастерии
	месяц	число		руб.	коп.		

Форма журнала

№	1804 г., ноября 1 д. в собрании Черниговской духовной дикастерии члены прибыли по полуночи в нижеписанных часах Такие и такие – в 10 часу Такие и такие – в начале 11-го часа В оном собрании слушаны следующие дела: Репорты...	Когда протоколы креплены	Когда указы посланы
1			
2			
3			
	Не были такие... Бывшие подписаться должны по окончании.		

Расписание
кому из поветчиков какие поветы, монастыри и экспедиции, а також
помощники из канцелярских служителей поручаются и о прочем,
учиненное в Черниговской духовной дикастерии мая 24 дня, 1828 г.

кому именно	какие поветы	помощники	монастыри	кроме поветейных дел экспедиции
поветчику Ивану Ивашутичу	Козелецкий Остерский Сосницкий Мглинский Суражский	Новак Ивашутич Пьонтковский Потураев Максименко Симан	Козелецкий Максаковский	1) о суммах: свечной, книжной и венчиковой; 2) о исповедовавшихся и причастившихся; 3) о решенных и не решенных делах
и.д. поветчика Михайле Могилевскому	Городнянский Стародубский Ново- Зыбковский Конотопский	Левицкий Лашнюков Ленин Лопуцкий Григорий Чернявский	Каменский Батурицкий	1) по полученным и неполученным указам С.Синода; 2) о канцелярских служителях; 3) о родившихся, браках и умерших; 4) о монастырских настоятелях и протопопах поветовых и сельских
канцеляристу Федору Поповичу	Новгород- Северский Глуховский Кролевецкий	Стефан Чернявский Бабичев Костенецкий Гапонов Епимахов	Новгород- Северский Глуховский Рыхловский Гамалеевский	1) о присутствующих в дикастерии и в духовных правлениях; 2) о церковных вакансиях церковно- служителях, о смерти сих и о опеке; 3) о старостах церковных; 4) о дворянах церковно- служителях
кол. регистратору Емельяну Хоменко	Черниговский Нежинский Борзенский	Червинский Кисель Любарский Кочерга Рильцевич	Архиерейский дом Елецкий Домницкий Нежинские Благовещенский и Введенский	1) о присоединенных иноверцах; 2) о целости ризниц; 3) о кликушах, суевериях и о чтении поучений; 4) о не печатании книг, благосостоянии по епархии и опрятности храмов;

				5) о заготовке публикаций по указам С.Синода и по другим требованиям
канцеляристу Доброгаеву				Записка по книгам входящих в дикастерию бумаг и отходящей из оной, и о выдачи пошпартов

Члены дикастерии: Елецкого Успенского монастыря архимандрит и ректор Иероним кафедральный протоиерей и благочинный Александр Огиевский протоиерей Петр Шишов, священно-наместник Григорий Аренский
ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4347. – Арк. 5 зв. – 6.

Секретарі Чернігівської духовної дикастерії/консисторії

Правлячі архієреї	роки	Секретарі	роки
Віктор (Садковський)	1796–1803	Павловський Семен Іванович	
Михайло (Десницький)	1803–1818	Мизько-Василевський	1789–1821
		Павло Іванович	1822–1834
Семіон (Крилов)	1818–1820	Анфілов Іван Петрович	1835–1840
Лаврентій (Бакшевський)	1820–1831	Поповський Іван Іванович	1841–1847
Володимир (Ужинський)	1831–1836	<i>Вакансія</i>	1848
Павло (Підлипський)	1836–1859	Чемезов Іван Леонтійович	1849–1854
Філарет (Гумілевський)	1859–1866	Опришків Іван Осипович	1855–1861
Варлаам (Денісов)	1866–1871	Корнух Олександр Артемович	1862–1871
Нафанаїл (Савченко)	1871–1875	<i>Вакансія</i>	1872
Серапіон (Маєвський)	1875–1882	Ващінін Микола Михайлович	1873–1884
Веніамін (Биковський)	1882–1893	Зефіров Іван Якович	1885–1891
Сергій (Соколов)	1893	Журавський Митрофан Петрович	1892–1894
Антоній (Соколов)	1893–1911	Нікітін Микола Андрійович	1895
Василій (Богоявленський)	1911–1917	Богословський Олександр Олексійович	1896–1917

1. ПСЗ. Собр. II. – СПб., 1833. – Т. 7. – С. 318 (№ 5380).
2. ПСЗ. Собр. II. – СПб., 1842. – Т. 16. – С. 221 – 263 (№ 14409).
3. ПСЗ. Собр. III. – СПб., 1886. – Т. 3. – С. 111 – 155 (№ 1495).
4. Олевская В.В. Духовная консистория // Государственность России (конец XV в. – февраль 1917 г.): Словарь-справочник. – М., 1999. – Кн. 2. – С. 60 – 64. Савва (Тутунов), игум. Епархиальные реформы. – М., 2011. – С. 141 – 177.
5. Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721 – 1786 рр.). – К.: Фенікс, 2008. – 296 с.
6. Морозова Г. Огляд фонду «Чернігівська духовна консисторія» // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т. 7. – С. 86 – 88.
7. Указатель статей, помещенных в «Прибавлениях к Черниговским епархиальным известиям» за 1861 – 1906 гг. Чернигов, 1907. – 238 с.; Періодичні видання Чернігівської єпархії: «Прибавление к Черниговским епархиальным известиям» (1906 – 1911), «Вера и Жизнь» (1912 – 1917). Бібліографічний покажчик / Упоряд. О.Ф. Тарасенко. – Чернігів, 2003. – 158 с.; Тарасенко О.Ф. «Черниговские епархиальные известия» та «Вера и жизнь» як джерело з історії Чернігівської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали

Одинадцятій Міжнародній науковій конференції (29 – 31 травня 2013 р.) / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. – К., 2013. – С. 196 – 198.

8. Тарасенко О. Ф. Щоденник протоієрея Андрія Страдомського як джерело з історії Чернігівської єпархії // Сіверянський літопис. – 2013. – № 2. – С. 42 – 58.

9. Тарасенко О. Ф. Спогади священника Матвія Полонського як джерело з історії Чернігівщини початку ХХ ст. // Шрагівські читання: збірник статей і матеріалів. – Чернігів, 2011. – Вип. 1. – С. 94 – 100; Полонський Матвій. Спогади священника / Упорядники Є. Марховська, О. Тарасенко. – К., 2012. – 368 с.

10. Починаючи з Михайла (Десницького) чернігівські архієреї носили титул Чернігівських і Ніжинських до 2007 р. Після виділення з Чернігівської єпархії самостійної кафедри Ніжинської і Батуринської, чернігівський владика Амвросій носить титул архієпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського.

11. Дело о порядке ведения делопроизводства в дикастерии и в духовных правлениях (сентябрь 1804 – октябрь 1804) // Держархів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 217. – Арк. 1 – 1 зв.

12. Там само. – Арк. 2.

13. Там само. – Арк. 2 – 3 зв.

14. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4347. – Арк. 2 зв.

15. Там само. – Арк. 3 зв. – 4 зв.

16. Асауленко О. А. Полтавська духовна консисторія (1803 – 1920 роки) // Історична пам'ять. – 2008 – № 1. – С. 98 – 105.

17. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 912. – Арк. 1-2.

18. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 477. – Арк. 18 – 18 зв.

19. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3085. – Арк. 158 – 159.

20. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4909. – Арк. 93. – 104.

21. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3085. – Арк. 136 зв. – 137.

22. Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721 – 1786 рр.). – С. 140.

23. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4909. – Арк. 21. – 21 зв.

24. Там само. – Арк. 29.

25. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3085. – Арк. 136 зв. – 139.

26. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4909. – Арк. 193 – 234.

27. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1256. – Арк. 38 – 38 зв.

28. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3085. – Арк. 156 – 157.

29. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4909. – Арк. 193 – 234.

30. Там само. – Арк. 252 – 252 зв.

31. Лисовский Н. Черниговское епархиальное управление // Черниговские губернские ведомости. – 1894. – № 220.

32. Полонський Матвій. Спогади священника. – С. 213 – 215.

33. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4964. – Арк. 1 зв. – 44 зв.

34. О выдаче единовременного денежного пособия чиновникам и канцеляристским служителям Черниговской духовной консистории в размере трехмесячного оклада содержания. 21 августа 1881 г. // Російський державний історичний архів (далі РДІА). – Ф. 796. – Оп. 162. – Спр. 284. – Арк. 1-3.

35. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4909. – Арк. 32 – 32 зв.

36. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 578. – Арк. 1 – 3.

37. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4579. – Арк. 7 – 33 зв.

38. РДІА. – Ф. 796. – Оп. 100. – Спр. 864.

39. РДІА. – Ф. 769. – Оп. 123. – Спр. 1707.

40. По ходатайству преосвященного Черниговского о замещении вакантной кафедры епископа Новгород-Северской, викария Черниговской епархии. 11 января 1885 г. // РДІА. – Ф. 796. – Оп. 166. – Спр. 7. – Арк. 1–17.

41. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4872. – Арк. 6 – 22.

42. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 1343. – Арк. 3 – 4.

43. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Арк. 33 – 33 зв.

44. По предписанию МВД о скорейшем удовлетворении требований Черниговской духовной консистории (1836 г.) // ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3656. – Арк. 1 – 11.
45. Тарасенко О.Ф. Щоденник протоієрея Андрія Страдомського як джерело з історії Чернігівської єпархії // Сіверянський літопис. – 2013. – № 2. – С. 42 – 58.
46. Гейда О.С., Коваленко О.Б. З історії архіву Чернігівської духовної консисторії // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 204 – 211.
47. РДІА. – 796. – Оп. 126. – Спр. 143; Гейда О.С., Коваленко О.Б. З історії архіву Чернігівської духовної консисторії // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т.11.-С. 206.
48. РДІА. – 796. – Оп. 162. – Спр. 237. Арк. 1 – 7.
49. Д.А. Об улучшении консисторий // Церковный вестник. – 1910 г. – № 35. – С. 1073 – 1076; Определение Св. Синода от 6–9 июля 1910 г. о мерах к упрощению и ускорению консисторского делопроизводства // Церковные ведомости. – 1910. – № 34. – С. 333 – 335; Определение Св. Синода от 8–9 марта 1916 г. о мерах к освобождению епархиальных преосвященных от части дел епархиального управления // Церковные ведомости. – 1916. – № 11. – С. 83–86.
50. Тарасенко О.Ф. Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) (1876 – 1937) // Сіверянський літопис. – 2008. – № 3. – С. 43 – 51.
51. Выборы членов духовной консистории // Черниговская земская газета. – 1917. – № 63. – С. 3.
52. Известия Черниговского губисполкома. – 1919. – 19 марта; Морозова Г. Огляд фонду «Чернігівська духовна консисторія» // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т. 7. – С. 86.

Стаття посвячена історія Черниговской духовной консистории в период 1802 – 1917 гг. Проанализированы ее состав, функции и роль в системе епархиального управления.

Ключевые слова: Черниговская епархия, духовная консистория, Св. Синод, устав, состав, функции, управление.

The article focuses on the history of Chernihiv ecclesiastic consistory in 1802–1917 years. It is analyzed of the her composition, functions and role in the system of diocese management.

Keywords: Chernihiv eparchy, ecclesiastic consistory, Synod, Charter, composition, functions, management.

